

М. М. Маськовіта

Львівський державний університет внутрішніх справ,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права

ДЕОНТОЛОГІЧНІ КОДЕКСИ ЯК МОРАЛЬНО-ПРАВОВА ОСНОВА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИСЯГИ

© Маськовіта М. М., 2016

Проаналізовано моральну основу функціонування комплексного інституту присяги. Розкрито роль і місце деонтологічних кодексів у підвищенні ефективності їх реалізації та дотриманні присяги представниками юридичних професій.

Ключові слова: присяга, деонтологія, поліція, ОВС, прокуратура, державні службовці.

М. М. Маськовіта

ДЕОНТОЛОГИЧЕСКИЕ КОДЕКСЫ КАК МОРАЛЬНО-ПРАВОВАЯ ОСНОВА ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИСЯГИ

Проанализировано нравственную основу функционирования комплексного института присяги. Раскрыто роль и место деонтологических кодексов в повышении эффективности их реализации и соблюдении присяги представителями юридических профессий.

Ключевые слова: присяга, деонтология, полиция, ОВД, прокуратура, государственные служащие.

М. М. Maskovita

ETHICAL CODES AS A MORAL AND LEGAL BASIS IMPROVE THE EFFECTIVENESS OF OATH

The article analyzes the moral basis of complex functioning institution oath. The role and place of deontological codes in enhancing the effective implementation and compliance of the oath by the legal professions. .

Key words: oath, deontology, police, police, prosecutors, civil servants.

Постановка проблеми. Присяга є одним з унікальних феноменів правової дійсності. Ця категорія належить до таких явищ, які, на перший погляд, здаються зрозумілими і не потребують поглибленого наукового аналізу. Тим часом присяга є доволі складною загальнотеоретичною категорією, що має значне функціональне навантаження, яке досі не отримало належної правової та наукової ідентифікації.

У механізмі правового регулювання присяга набуває все більшого поширення і, мабуть, відроджується. Присягу складають працівники органів внутрішніх справ, поліції, судді, адвокати та багато інших посадових осіб. Її вплив настільки великий, що зачіпає сфери внутрішньої та зовнішньої політики, військової справи і навіть розвиток історичного процесу. В чинному праві це явище трапляється в різних галузях. Це дає підстави говорити про те, що феномен присяги є порівняно автономним комплексним правовим інститутом, місце якого в системі вітчизняного права досі належно не визначене і з морально-правової позиції повною мірою не оцінено.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу ролі деонтологічних кодексів як морально-правової основи підвищення ефективності реалізації присяги.

Стан дослідження. Різні аспекти особливостей поняття “присяга” розглядали такі дослідники, як: Г. Аджеджанова, М. Ганопольський, О. Гончаренко, В. Завальнюк, М. Кобилецький, О. Кравчук, В. Кривенко, В. Кругляков, П. Михайленко, Н. Мокрицька, М. Никифоров, Є. Папенко, В. Шадря, О. Селіванова, С. Сливка, С. Семенов та ін.

Виклад основних положень. Текст будь-якої присяги містить вихідні норми та оцінні поняття правового і морального характеру. При цьому правові норми конкретизовані в чинному законодавстві.

Норми моралі – це неписані правила, які існують у свідомості людей і передаються від покоління до покоління, але при цьому можуть змінюватися. З цієї причини у певних випадках виникає потреба однакового розуміння їхнього змісту, оскільки моральне встановлення, будучи засобом примусу, не завжди збігається з особистою схильністю. Тому важливо знайти такі засоби, які сприяли б переходу соціальних мотивів у особисті мотиви. Таку роль щодо інституту присяги відіграють кодекси, що закріплюють норми моралі. Останнім часом все активніше використовується їхній регулятивний потенціал.

Інститут присяги і деонтологічні кодекси функціонують як взаємопов'язані категорії та взаємодіють із законодавчими актами в суміжних сферах суспільних відносин.

Взаємозв'язок моралі та права в процесі регулювання поведінки суб'єктів права здебільшого взаємодоповнювальний. І. Гетьман–П'ятовська зазначає, що цей взаємозв'язок виникає у випадку їх взаємодії, з метою забезпечення існування та захисту загальнолюдських цінностей у сучасному суспільстві. Взаємодія права і моралі полягає в їх соціальному та функціональному призначенні. Право як система справедливих установ, що створює умови для вільного здійснення розумної волі, наближує його до моралі. Поняття справедливості та свободи є основними категоріями права, що впливають на мораль і пояснюють її природу [1, с. 11].

Право і мораль – близькі і, разом з тим, різні системи нормативного регулювання. Кожен з цих регуляторів має специфічну сферу дії, свої механізми й об'єктивно-суб'єктивні межі впливу на вольову поведінку людини, хоча доволі часто об'єкти регулятивного впливу права і моралі збігаються. Але, разом з тим, механізм морального впливу інколи дієвіший за правове регулювання. Моральні вимоги звернені до совісті людини, пов'язані із саморегуляцією дій, усвідомленням свого обов'язку, почуттям справедливості. Вони орієнтовані на свідоме і добровільне дотримання моральних принципів. Дотримання норм моралі забезпечується можливістю застосування заходів громадського впливу; але людина керується передусім своїм внутрішнім переконанням.

Отже, моральне регулювання у всьому своєму різноманітті, складності, протиріччях, взаємодіях займає в нормативній системі суспільства одне з найважливіших і визначальних місць, і його вивчення забезпечує розуміння реальних процесів впливу на суспільні відносини. Першочерговим є завдання: не дати готові рецепти на всі випадки життя, але навчити культурі морального мислення; надати надійні орієнтири для вирішення конкретних ситуацій; впливати на формування моральних установок у фахівця, відповідно до специфічних вимог професії; пояснити і оцінити вироблені практикою стереотипи поведінки у сферах, не врегульованих правом.

Разом з тим, система моральних правил особливо залежить від об'єктивних і суб'єктивних факторів. Основними з них є рівень правової культури і правового виховання, що відображають специфіку розвитку суспільства. У сучасному суспільстві загальний рівень культури, зокрема правової та моральної, є невисоким. Особливо варто зазначити, що загострилися проблеми в сфері моральних цінностей, які виникли в постреформаційний період.

Разом з тим, зазначимо, що в літературі з етики моральні кодекси, етичні кодекси, кодекси етики, кодекси поведінки і загалом слугують для доведення і пояснення моральних норм для того, щоб вони стали усвідомленим внутрішнім спонуканням людини.

Розглянемо поняття “деонтологічний кодекс” і “деонтологія”. Термін “деонтологія” ввів І. Бентам, який вжив його для позначення вчення про мораль загалом. Він вважав, що в основу цього явища покладено повинність, за допомогою чого моральність висловлює вимоги соціальних законів.

С. С. Сливка використовує поняття “правнича деонтологія”. Компоненти правничої деонтології дослідник групує у певні підсистеми: а) духовно-національне почуття, яке визначається такими видами культур, як духовна, національна, політична; б) морально-правове почуття, яке формується такими видами культур, як моральна, правова; в) психолого-естетичне почуття, зумовлене психологічним, педагогічним, естетичним видами культур; г) службово-функціональне почуття, що виникає під впливом таких видів культур, як інформаційна, економічна, акторська. Зрозуміло, що видів культур значно більше. В одних випадках вони виступають як основні, в інших – як дотичні до формування внутрішніх особистісних (деонтологічних) норм професійної поведінки юриста. Це залежить від спеціалізації та напряму юридичної діяльності [15, с. 18].

Вважаємо, що деонтологія є системою лише тих моральних норм, які є обов'язковими для виконання. На підтвердження цієї думки можна навести судження І. Канта, який з позицій класичного ідеалізму зазначав, що “поняття обов'язку є вже саме по собі поняття про примус ...” [2, с. 248].

Отже, найвужчим поняттям, що точніше відображає сутність норм, які містяться в ньому, є “деонтологічний кодекс”, моральні норми якого мають не рекомендаційний, а саме зобов'язуючий характер. Отже, вони закріплюють норми поведінки в моральній сфері.

Деонтологічні кодекси є засобом конкретизації і роз'яснення моральних зобов'язань присяги з метою їх переходу в усвідомлені внутрішні спонукальні установки суб'єкта. Для аналізу цих закономірностей звернемося до структури вчинку, в якому виділяють такі елементи: суб'єктивний мотив, зовнішні умови переходу мотиву в результат, сам результат. Мотиви, як внутрішнє усвідомлене спонукування до дії, надають їй суб'єктивного сенсу. Отже, в процесі вибору варіанта поведінки зовнішні спонукальні сили переходять в установки внутрішньої саморегуляції. І завдання деонтолога, як справедливо зауважує І. Бентам, надати соціальним мотивам всю силу мотивів особистих [4, с. 338].

У представників різних професій є свої деонтологічні кодекси: Правила етичної поведінки державних службовців [11], Правила поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України [12], Кодекс поведінки працівників, до функціональних обов'язків яких належить здійснення управління кордоном [8], Кодекс етики працівників підрозділів внутрішнього аудиту [7], Кодекс поведінки працівників, до функціональних обов'язків яких належить оформлення і видача документів, що посвідчують особу [9], Правила професійної етики нотаріусів України [13] тощо.

Деонтологічні кодекси є складовою і невід'ємною частиною саморегулювання професійних організацій. Як справедливо зазначає Р. Радейко, саморегулювання в процесі здійснення діяльності суддів, адвокатів, нотаріусів та інших представників юридичних професій – це гарантія незалежності цих осіб під час здійснення ними професійної діяльності. У цьому випадку саморегулювання здійснюється у таких напрямках: встановлення стандартів поведінки членів організації та контроль за їх виконанням [14, с. 188]. Прикладом таких актів є: Кодекс суддівської етики [3] та Правила адвокатської етики [5]. На жаль, в Україні існує негативна практика затвердження саморегулювальних актів представників юридичної професії органами державної влади. Так, наказом від 4 жовтня 2013 р. Міністерства юстиції України затверджено “Правила професійної етики нотаріусів України” [13], а також наказом Генерального прокурора України від 28 листопада 2012 р. затверджено “Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури” [10].

У законодавстві та вищезазначених деонтологічних кодексах міститься чимало моральних норм, яких необхідно дотримуватися певним категоріям осіб під час професійної діяльності. Так, у Законі України “Про адвокатуру і адвокатську діяльність” передбачено, що зміст договору про надання правової допомоги не може суперечити Конституції України та законам України, інтересам держави і суспільства, його моральним засадам, присязі адвоката України та правилам адвокатської етики (частина 5 статті 27). Адвокату забороняється укладати договір про надання правової допомоги і він зобов'язаний відмовитися від виконання договору, укладеного адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням, у разі, якщо: результат, досягнення якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких він наполягає, є протиправними, суперечать моральним засадам суспільства, присязі адвоката України, правилам адвокатської етики (частина 2 статті 28) [6].

Правила етичної поведінки державних службовців встановлюють важливі принципи етики державної служби:

1) служіння державі і суспільству (чесне служіння і вірність державі, забезпечення державних інтересів під час виконання завдань та функцій держави; сприяння реалізації прав та законних інтересів людини і громадянина; формування позитивного іміджу держави);

2) гідна поведінка (повага до гідності інших осіб; ввічливість та дотримання високої культури спілкування; доброзичливість і запобігання виникненню конфліктів у стосунках з громадянами; недопущення, зокрема поза державною службою, дій і вчинків, які можуть зашкодити інтересам державної служби чи негативно вплинути на репутацію державного службовця;

3) добросовісність (спрямованість дій на захист публічних інтересів, забезпечення пріоритету загального блага громадян над особистими, приватними або корпоративними інтересами; неприпустимість використання державного майна в особистих цілях; недопущення наявності конфлікту між публічними і особистими інтересами; нерозголошення та невикористання інформації, що стала відома у зв'язку з виконанням державним службовцем своїх обов'язків, зокрема після припинення державної служби, крім випадків, установлених законом; недопущення надання будь-яких переваг і виявлення прихильності до окремих фізичних та юридичних осіб, політичних партій, громадських і релігійних організацій;

4) лояльність передбачає: добросовісність щодо виконання рішень Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та державного органу, в якому працює державний службовець, незалежно від своїх власних переконань і політичних поглядів; утримання від будь-яких проявів публічної критики діяльності державних органів, їх посадових осіб; коректне ставлення до керівників і співробітників державного органу під час виконання державним службовцем своїх обов'язків;

5) політична нейтральність передбачає: недопущення впливу політичних інтересів на дії та рішення державного службовця; відмову від публічної демонстрації політичних поглядів і симпатій; дотримання вимог стосовно обмежень щодо політичної діяльності, встановлених законом стосовно окремих категорій державних службовців; уникнення використання символіки політичних партій під час виконання державним службовцем своїх обов'язків; забезпечення прозорості у відносинах з особами, що виконують політичні функції;

6) сумлінність (добросовісне, чесне та професійне виконання державним службовцем своїх обов'язків, виявлення ініціативи і творчих здібностей; постійне підвищення рівня своєї професійної компетентності та удосконалення організації службової діяльності; недопущення ухилення від прийняття рішень та відповідальності за свої дії та рішення) [11].

Порушення цих правил етичної поведінки та порушення Присяги є підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності.

Правила поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу ОВС передбачають, що працівник органів внутрішніх справ, керуючись Присягою, відповідно до службового обов'язку, дотримуючись професійних честі та гідності, бере на себе такі моральні зобов'язання: визнавати пріоритет державних і службових інтересів над особистими у своїй діяльності; бути прикладом безумовного дотримання вимог законів та службової дисципліни в професійній діяльності та приватному житті, залишатися за будь-яких обставин чесним і невідкупним, відданим інтересам служби; ставитися нетерпимо до будь-яких дій, які ображають та принижують людську гідність, заподіюють біль і страждання, являють собою тортури, жорстокість, нелюдське поводження з людьми; бути мужнім і безстрашним у небезпечних ситуаціях, які виникають під час припинення правопорушення, ліквідації наслідків аварій та стихійного лиха, проведення заходів щодо порятунку життя і збереження здоров'я людей; виявляти твердість і непримиренність у боротьбі зі злочинцями, застосовуючи для досягнення поставленої мети виключно законні й високоморальні принципи; зберігати і примножувати службові традиції органів внутрішніх справ [12].

Деонтологічні кодекси мають певну структуру і складаються з трьох основних елементів:

1) вступний розділ зазвичай містить систему цінностей суспільства, а також головні завдання, що визначають політику держави в цій сфері;

2) в описові (нормативні) розділи входять: нормативні матеріальні розділи, що містять моральні вимоги, які ставлять до осіб, що здійснюють свої професійні обов'язки; нормативні

процесуальні розділи, що містять процесуальні норми права і моральні вимоги, що ставлять до осіб під час здійснення ними своїх професійних обов'язків (цей елемент є тільки в змішаних кодексах).

3) кінцеві розділи, що містять вимоги обов'язковості дотримання норм кодексу, межі його дії, положення про набуття чинності документа.

Висновки. Вважаємо, що текст присяги, що наводиться в юридичних документах, містить вихідні норми та оцінні поняття правового і морального характеру. Правові норми конкретизовані в чинному законодавстві: законах та підзаконних нормативно-правових актах, що регламентують професійну діяльність. Моральні норми також мають свої джерела конкретизації – відповідні деонтологічні кодекси. Деонтологічний кодекс – це впорядковане викладення системи моральних норм (у деяких випадках охоплює локальні юридичні норми), містить вимоги до професійної поведінки суб'єкта, його моральних якостей і моральних принципів, що відображає сутність певного зрізу моральної системи. Поняття “деонтологічний кодекс” найприйнятніше для позначення зводу моральних вимог до членів певної професійної спільноти.

Інститут присяги та деонтологічні кодекси функціонують як взаємопов'язані категорії. Ці кодекси є засобом конкретизації і роз'яснення моральних зобов'язань присяги з метою їх переходу в усвідомлені внутрішні спонукальні установки суб'єкта.

1. Гетьман-П'ятковська І. А. *Право та мораль: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / І. А. Гетьман-П'ятковська; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького.* – К., 2007. – 20 с. 2. Кант І. *Метафізика нравов: в 2 частях / пер. с нем., примеч. С. Я. Шейнман-Топштейн и Ц. Г. Арзаканьяна.* – М., 2007. – 478 с. 3. *Кодекс суддівської етики, затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 року [Електронний ресурс].* – Режим доступу : [http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki\(1\).pdf](http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf). 4. Покровський П. *Бентам и его время.* – Петроград: Типографія А. Э. Коллинсъ, 1916. – 688 с. 5. *Правила адвокатської етики, затвердженні Установчим з'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 року [Електронний ресурс].* – Режим доступу : <http://vkdka.org/praviladvokatskoji-etiki>. 6. *Про адвокатуру і адвокатську діяльність: Закон України від 05 липня 2012 року № 5076-VI // Відомості Верховної Ради України.* – 2013. – № 27. – Ст. 282. 7. *Про затвердження Кодексу етики працівників підрозділу внутрішнього аудиту: Наказ Міністерства фінансів України від 29 вересня 2011 року № 127 // Офіційний вісник України.* – 2011. – № 83. – Ст. 3037. 8. *Про затвердження Кодексу поведінки працівників, до функціональних обов'язків яких належить здійснення управління кордоном: Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства фінансів України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Головного управління державної служби України від 05 липня 2011 року № 330/151/809/434/146 // Офіційний вісник України.* – 2011. – № 61. – Ст. 123. 9. *Про затвердження Кодексу поведінки працівників, до функціональних обов'язків яких належать оформлення та видача документів, що посвідчують особу: Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства інфраструктури України, Головного управління державної служби України від 14 червня 2011 року № 319/149/145/145 // Офіційний вісник України.* – 2011. – № 50. – Ст. 49. 10. *Про затвердження Кодексу професійної етики та поведінки працівників прокуратури: Наказ генерального прокурора України від 28 листопада 2012 року № 123 [Електронний ресурс].* – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/kodet.html?_m=publications&_t=rec&id=113992. 11. *Про затвердження Правил етичної поведінки державних службовців: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2016 року № 65 // Урядовий кур'єр.* – 20 лютого 2016. – № 34. 12. *Про затвердження Правил поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 22 лютого 2012 року № 155 // Офіційний вісник України.* – 2012. – № 36. – Ст. 1357. 13. *Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України: Наказ Міністерства юстиції України від 4 жовтня 2013 року № 2104/5 // Офіційний вісник України.* – 2013. – № 82. – Ст. 580. 14. Радейко Р. І. *Теоретичні аспекти деформалізованих конструкцій у праві / Р. І. Радейко // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”.* – Серія: “Юридичні науки”. – 2015. – № 827. – С. 184–192. 15. Сливка С. С. *Філософсько-правові проблеми професійної культури юриста: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12 / С. С. Сливка; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого.* – Х., 2002. – 32 с.